

Szeged gazdasági életében a XIX. században nem a szabadságharc és a kiegyezés, hanem a dohány és a paprika megjelenése, a városi legelők bérbeadása és az árvíz utáni újjáépítés jelentették a „forradalmi” változást. Dr. Marjanucz Lászlóval, a JATE Új- és Legújabb Kori Magyar Történelem Tanszékének vezetőjével arról beszélgettünk, hogyan lett az állattartásból élő reformkori Szegedből gyorsan fejlődő gyárparral rendelkező város a XIX. század végére.

● **Milyen volt Szeged gazdasága a reformkor elején?**

– A török kiűzése után a város gazdasági életében a meghatározó ágazat, a fő megélhetési mód és a gazdaság forrása az állattenyésztés volt. Az elnépteledett falvak helyén keletkezett puszták hasznosítása az állattartás révén volt lehetséges. A legelőkön elsősorban jó húsú, úgynevezett göblymarhákat neveltek, és lábon elhajtvá, szép pénzürt értékesítették őket az osztrák vagy a bajorországi piacokon. Ugyanakkor már a török hódoltság idején kialakultak a város határában az úgynevezett szállások, amelyek a földművelés kezdeményeit jelentették. Az állattenyésztés és a szerény földművelés mellett találunk városias megélhetési módokat is. Volt céhes ipar, amely elsősorban a Palánkban tömörült és zömmel helyi igényeket elégített ki. Am a céhes ipar nem annyira a megélhetés alapja, mint inkább a polgárjog kelléke volt. A céhes mesterré válás kezdetben inkább terhet jelent, később viszont hasznosítható jogként fogható fel, amely jövedelmet, tekintélyt és biztonságot kölcsönöz.

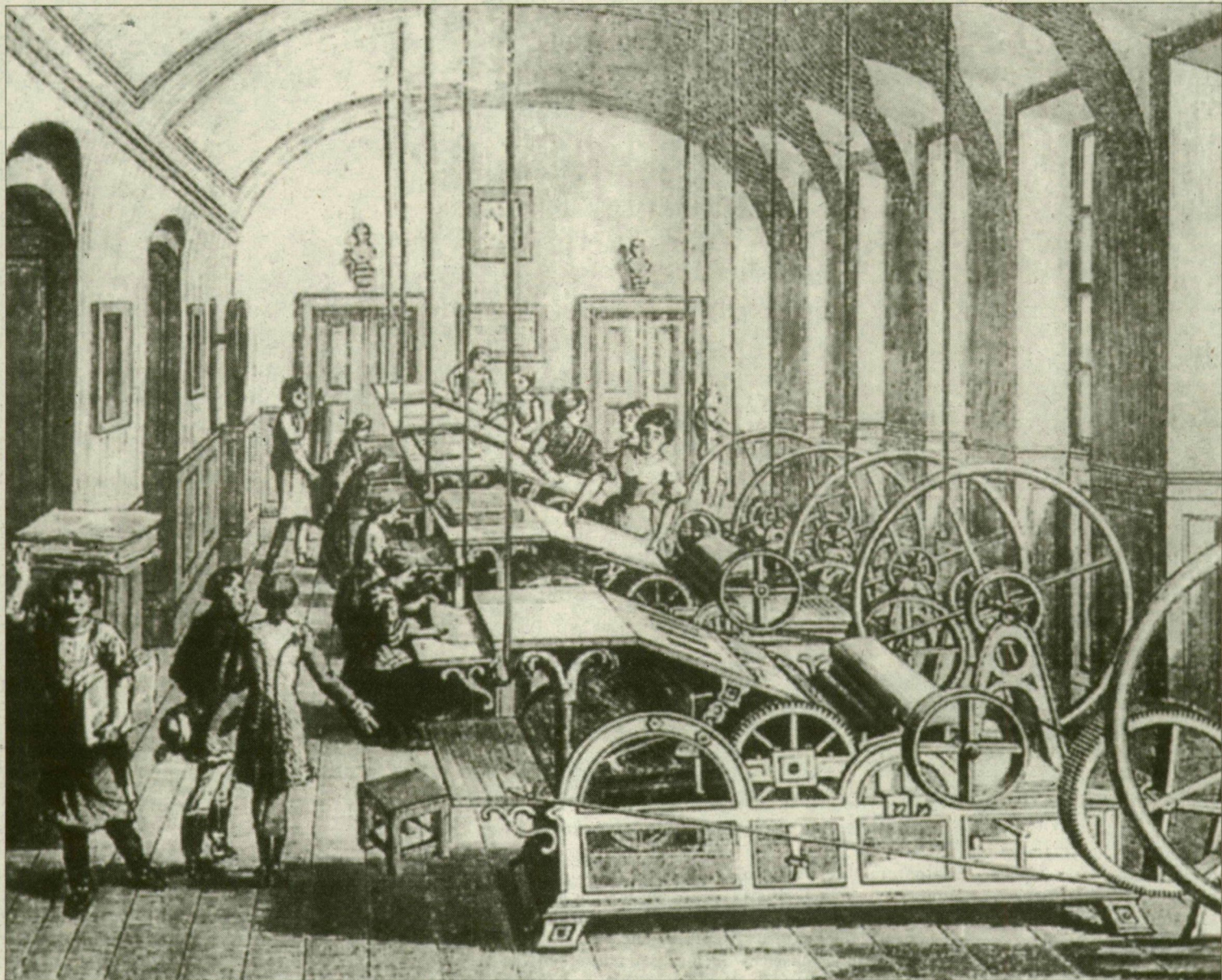
Szeged igazi húzó iparái azonban, amelyek gazdaságra és független életmódra adtak lehetőséget, inkább a céhes rendszeren kívüli, az úgynevezett szabad ipar kategóriájában találhatók. Ilyen volt a halászat, a halfeldolgozás, a faragók, a hajóácsok mestersége, a hajózás mint iparüzési tevékenység. Ezek nem céhes szabadság alapján működtek, elsősorban a Felsővárosban és Rókuson jelentős népcsoportnak biztosítottak megélhetést. A halászat jogát például Wodianer Fülöp, egy zsidó kereskedő bérrelte először a várostól. A fisérek, vagyis a halfeldolgozók szintén tőkés bérlők, tőkés módon vállalkozó iparosok voltak.

● **Milyen volt a gazdasági munkamegosztás az egyes városrészek között?**

– A reformkori Szeged belső iparszerkezete nagyon érdekes. Az iparból élők abszolút számát tekintve a Felsőváros iparosodottabb volt, mint a Palánk, és Alsóvárosban is jelentős ütemben bővült a paraszti rendű iparosok száma. Ami a Palánkot az iparlakók övezetét tette, az a lakosság belső szerkezeti aránya. A Palánkon belül lakók közül többen éltek a céhes iparból,

● Szeged gazdasága a szabadságharc előtt és után

A dohány és a paprika „forradalma”

Nyomdászok 1863-ban

mint az Alsóváros paraszti közösségében vagy a Felsővárosban.

● **A hasonló típusú városokhoz képest Szeged mennyire tekinthető fejletlenek gazdaságilag a reformkorban?**

– Egy város gazdasági fejlettségének egyik legfontosabb mutatója, hogy milyen az iparból és a mezőgazdaságból élő népesség aránya. Általában fejlettebbnek fogadjuk el azt a várost, amelyben többen élnek iparból, mint mezőgazdaságból. Debrecenben az 1828-as összeírás szerint a népesség negyven százalékát számított iparból és kereskedeleméből élőknek, míg ez az arány Szegeden húsz százalék volt. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a mutató nem fejezi ki a jövedelem-termelés valódi tartalmát. A lényeg nem az, hogy egy városi közösségen belül hányan élnek iparból és kereskedeleméből, hanem az, hogy hányan üznek – saját létalappal bírva – hasznosító tevékenységet. A szabad iparágak bevonásával, az Alsó- és Felsővárosban kibontakozó dohánykertészetel együtt (ami tárgyat tekintve mezőgazdasági cselekmény, a célokat és módszereket illetően viszont már korai polgár-paraszti ipari vállalkozásnak fogható fel) nem állt rossz helyen Szeged. Ennek a városnak az igazi tőkéje geográfiai helyzete, amely elosztó kereskedelemre predesztinálja. Ezt az adottságot a tizenkilencedik század első felében jól hasznosította Szeged.

● **Változott-e a mezőgaz-**

daság és az ipar aránya a XIX. század során?

– A mezőgazdaság, mint foglalkozási ág és mint jövedelmet biztosító megélhetési forma dominanciája a XIX. század végéig megmaradt. Bár óvatosan kell bánnunk a „paraszt” szó foglalkozásjelölő tartalmával, ugyanis az egy hold szőlővel rendelkező, parasztnak titulált városi polgár nem valódi östermelő. Márpedig minden céhes mester polgári státusjegye volt, hogy szőlővel is foglalkozott. Ámlyalja a statisztikát az a tény is, hogy az 1850-es évektől, a közlegelők felosztásától nagy számban voltak Szeged határában úgynevezett úri birtokok, akik béreltek ugyan földet a várostól, de fő megélhetési forrásuk városi hivataluk volt. *Ők szintén nem parasztok voltak, hanem olyan birtokos tisztviselők, akik bérleményüket albérleményként művelésre továbbadták.*

● **A mezőgazdaságon belül mindvégig megmaradt az állattenyésztés vezető szerepe?**

– Nem. A mezőgazdaságon belül lassú súlyponteltolódás figyelhető meg a XIX. század során a földművelés javára. Az állattenyésztés már nem tudott megélhetést biztosítani a szaporodó városi népességnek. Az állattenyésztés visszaszorulásának másik oka a futóhomok térhódítása, ennek következtében a jó minőségű legelők területének csökkenése. Ebben a helyzetben a dohánykertészkedés jelentett sajátos meg-

oldást, amely a paraszti földhétség csillapítására és a mezőgazdasági népességfelesleg gondjaira kínált megoldást. *Először a külső szállásokon, bérelt földön, zselélekre fogtak dohánytermesztésre, és ki tudták gazdálkodni a bérelti díjat és a család megélhetését. Később a Szeged keleti, délkeleti határában levő kincstári földekre telepedtek ki a földnélküli polgárok. Ez volt az úgynevezett szegedi kirajzás.*

Az állattenyésztés visszaszorulása és a dohánytermesztés megjelenése mellett a harmadik jelentős fordulat a város mezőgazdaságában a paprikatermesztés megjelenése volt. Ennek gazdaságtörténeti és társadalmatörténeti jelentősége is van. A gazdaságtörténeti jelentőségét abban látom, hogy a paprika a természeti adottságokat és a termelői szaktudást kihasználva olyan terméké vált, amely minőségében egyedülálló produktuma volt ennek a régióknak. A társadalmi követelmények legalább ilyen fontos. A paprikatermesztés lételem, kiterjesztési lehetőséget biztosított az egy-két holdas, örökföldön dolgozó családoknak is, és kialakította a vele foglalkozó réteg polgári életmódját. Intenzív műveléssel ugyanis a paprika nemcsak önfenntartásra elegendő jövedelmet, hanem – először a belső piacra, majd exportra is termelve – folyamatos és biztos megélhetést is nyújtott. A paprika feldolgozva, szárítva és őrölve került a kereskedelembe. Az inventá-

riumokból – eszközellátárból – szépen nyomon követhető a paraszti polgárosodás folyamata: a tulajdonlistán az állattartomány helyét átvették a paprikafeldolgozás eszközei. A paprikatermesztés hosszú ideig családi vállalkozásban folytatott belterjes növénytermesztés volt, míg nem eljutott a világhírig. Ezt bizonyítja az 1910-es években Szeged évi négyezer mázsa őrölt paprika exportja.

● **Történt-e hasonló átrendeződés az iparban?**

– Az iparon belül a reformkorban a hagyományos kézműves és kereskedő mesterségek játszották a vezető szerepet. Az 1828-as összeírás hatvan-egynéhány céhben tömörült mesterséget vett számba. De – mint említettem – fontosak voltak a céhen kívüli szakmák is, például a szappanfőzés, amely a Rókuson elterjedt sertéstartáshoz kapcsolódott. A XIX. század második felében már megjelentek a polgári ízlésnek megfelelő mesterségek: cukrászok, fényképészek, divatcikk-kereskedők, sőt háttérbe is szorították a hagyományos szakmákat.

A céhtagság a reformkor végén pusztán a polgárjog megszerzésének eszköze volt, a céh a modern igényeket már alig tudta kielégíteni, és komoly jövedelem-szerzésre sem volt alkalmas. Ennek ellenére a polgári kisipar nem veszített jelentőségéből; a szaporodó népesség piacot biztosított, az önálló mesteremberré válás vonzó perspektíva volt a paraszti sorban élőknek. Az

árvíz után pedig megkezdődött a nagyipar térhódítása, méghozzá rohamos ütemben. *Ez nem öli meg a kézművesipart, hanem megrendelésekkel a beszállítóvá teszi, vagy egyszerűen más területen épül ki.*

● **Kik voltak a gazdaság szereplői? Magyarok vagy külföldi származásúak?**

– A szegedi gazdaság szereplői korszakosan változtak. A XVIII. század nagy állattartói alsóvárosi kődaemberek és görög kereskedők voltak, a városi iparosok és kereskedők között pedig görögök, később németek és zsidók játszották a vezető szerepet. A magyarok főként a városi tisztviselőket és a céhes polgárság egy részét adták. A Palánkban élő törzsökös szegedi polgárok céhmesterek és gazdák voltak egy személyben. Érdekes vonás a céhek nemzetiségi jelleg szerinti elkülönülése. Voltak magyar szabók és német szabók, a tímárság ugyanakkor német mesterség, a fazekesség viszont magyar volt. A reformkorban kialakult egy vékony, igen gazdag zsidó kereskedő réteg. Kiemelkedő képviselője Wodianer Fülöp, Sweitzer Ábrahám, valamint később Kiss Dávid, vagy az Eizenstadter család voltak. A szabadságharc után a tőkés átalakulás leggyorsabban fejlődő ága a kereskedelem, ezen belül is a terménykereskedelem volt. Ez szinte kizárólag bevándorolt zsidó kereskedők kezén volt. Átvitt a reformkorban, de később a gőzhajózással elveszítette jelentősé-

gét egy másik „sikerágit”, a hajóépítés és a vele összefüggő tulajdonlás és vízi gabonafuvarozás. Ez kizárólag törzsökös szegedi, felsővárosi lakosok vállalkozása volt. Jellemző a gőzhajózás térhódítására, hogy a *Kopasz családnak* az 1850-es években még száz, saját tulajdonú hajója volt, az 1860-as évek végén pedig már összesen nem volt száz hajó a városban.

● **Hozott-e változást a szabadságharc utáni időszak?**

– Maga a szabadságharc alapvető változást nem hozott. Az azt követő polgárosodás időszakában fordulópontot jelentett Szeged életében a város tulajdonában levő legelők felosztása, melynek első periódusa 1852–54 közé esett. A város tulajdonában több mint 80 ezer katasztrális hold volt, vagyis körülbelül éppen akkora terület, amennyi ebben az időszakban magántulajdonban volt található. Pénzügyi nehézségek miatt ezeket a városi tulajdonú legelőket bérbe adták, először tíz, majd harminc évre. Ez többek között földnélküli zselléreknek vagy törpebirtokos családoknak biztosította a talpon maradását. Ezeknek a tíz és ötven hold közötti területeknek az okos művelése biztos megélhetést, esetleg szerény felhalmozást biztosított. Nem véletlen, hogy a kilencvenes években Szeged térségében nem lánogtak fel az agrárszocialista mozgalmak.

– A következő fordulatot az 1879-es árvíz jelentette Szeged gazdasági életében, amely e területen is átkot és áldást egyaránt jelentett. Eltemette a régi, rusztikus várost, és létrehozta a polgári Szegedet. A tőkefelhalmozás színtere ekkor már nem a kereskedelem, hanem a modern gyárpár volt. Igazi gépi nagyipar a nyolcvanas években telepedett meg Szegeden. Ezek közül kiemelkedett a szalámigyártás, a malomipar és a kendergyártás. Mindháromnak ötvenes évekből előzménye volt, húzóágazattá mégis az árvíz után vált. A kendergyártásban Bakay Nándor költőgyártó vállalkozása alakult át először manufaktúrává, majd gyárrá. A forradalom után, a szabadsversenyben kapitalizmus időszakában Szeged legjelentősebb iparága a malomipar volt. Az első említésre méltó vállalkozásként a *Jordán-malom* említhető, melyet *Back Bernát* híres vállalkozása követett. A szalámigyártás a rókusai sertéstartással és a paprikatermesztéssel összefüggésben jött létre. Tartósan fennmaradó gyárat *Pick Márton* alapította.

Összefoglalóan elmondható, hogy a századfordulóra Szegeden végbement a gazdasági szerkezetváltás. Ha a külterületi lakosságot nem számítjuk, már többen éltek iparból mint mezőgazdaságból. Az ipari segítség személyzet száma pedig tízszer olyan gyorsan nőtt, mint az önállóak aránya. Ez azt jelzi, hogy jelentős ipari fejlődés indult meg, amelyen belül a kisiparnál jóval erősebben fejlődött a középis és a nagyipar.

Keczer Gabriella